УДК 167/168+171
DOI https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.2.18

Козаченко Надія Павлівна,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
Криворізького державного педагогічного університету
orcid.org/0000-0003-2358-9076
ResearcherID: P-6438-2014
Scopus Author ID: 57214946191
N.P.Kozachenko@gmail.com

ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНИЙ АРГУМЕНТ В ОБҐРУНТУВАННІ УНІВЕРСАЛЬНОЇ МЕТАНОРМИ К.-О. АПЕЛЯ

Здавна філософи намагаються побудувати обґрунтування моралі. Разом із тим вони шукають обґрунтування, яке має бути якщо не універсальним, то принаймні максимально значущим. Але проблема остаточного обґрунтування стосується не тільки моралі, але й інших сфер людської діяльності. Тому питання філософської аргументації, що вирішує проблему обґрунтування, досі відкрите. У статті підкреслено актуальність піднятої Апелем проблеми універсального обґрунтування моралі й акцентовано на продуктивності трансцендентального методу у відповідній царині, що дозволяє сформулювати успішні трансцендентальні аргументи для складних систем, що знаходяться в постійному розвитку. Для цього в статті розглянуто видозміни трансцендентального методу в неокантіанстві Когена та в трансцендентальній прагматиці Апеля і Габермаса, уточнено поняття самозастосовності, рефлективності, які дають змогу говорити про апріорі комунікації, та показано, як Апель пов'язує інтерсуб'єктивність із фактичністю, яку він вслід за Гайдеггером вважає передструктурою людського буття. Спираючись на роботи Апеля, показано, як перформативна суперечність демонструє трансцендентальність апріорі комунікації і як постулат самонадолуження реконструктивних наук дозволяє відмовитися від постулату компліментарності у сфері застосовності моральних норм. Показано, як трансцендентальний аргумент Апеля обґрунтовує те, що люди повинні бути відданими певним нормам, оскільки ці норми є передумовами для можливості дискурсу, і як учасники дискурсу люди не можуть раціонально уникнути цих зобов'язань. Апель потужно використовує трансцендентальний аргумент для дослідження умов існування людського буття, необхідності етичної основонорми та трансцендентальної необхідності логосу. Трансцендентальний аргумент у використанні його в контексті трансцендентальної прагматики здійснює таке обґрунтування за рахунок рефлектування як поступової реалізації консесуально-комунікативної раціональності.

Ключові слова: трансцендентальний метод, трансцендентальний аргумент, філософська аргументація, К.-О. Апель, трансцендентальна прагматика, постулат самонадолуження.

Kozachenko Nadiia,
Candidate of Philosophical Sciences (PhD), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Philosophy
Kryvyi Rih State Pedagogical University
orcid.org/0000-0003-2358-9076
ResearcherID: P-6438-2014
Scopus Author ID: 57214946191
N.P.Kozachenko@gmail.com

THE TRANSCENDENTAL ARGUMENT IN THE JUSTIFICATION OF THE UNIVERSAL METANORM BY K.-O. APPEL

Philosophers have long been in search of a justification for morality. At the same time, they have sought a justification that is, if not universal but at least as meaningful as it can be. However, the problem of ultimate

justification concerns not only morality but also other areas of human activity. For this reason, the question of a philosophical argument that will solve the problem of justification is still an open one. In this paper, we aim to highlight the relevance of the problem of the universal justification of morality raised by K.-O.Apel, and to draw attention to the productivity of the transcendental method in this area, since it allows the formulation of successful transcendental arguments for complex systems that are constantly evolving. The article examines the modifications of the transcendental method in Cohen's neo-Kantianism and in the transcendental pragmatics of Apel and Habermas, clarifies the concepts of self-applicability and reflexivity that allow us to speak of a priori communication, and shows how Apel links intersubjectivity with factuality, which, following Heidegger, he considers to be the pre-structure of human existence. Drawing on Apel's work, we show how performative contradiction demonstrates the transcendence of a priori communication, and how the postulate of self-accountability of reconstructive sciences allows us to reject the postulate of complementarity in the field of the applicability of moral norms. We show how Appel's transcendental argument justifies that people should be committed to certain norms, since these norms are preconditions for the possibility of discourse, and people, as participants in discourse, cannot rationally avoid these commitments. Appel makes powerful use of the transcendental argument to explore the conditions of human existence, the need for an ethical foundation, and the transcendental necessity of logos. Being used in the context of transcendental pragmatics, the transcendental argument in a certain way provides such justification through reflection as a gradual realization of consensual-communicative rationality.

Key words: transcendental method, transcendental argument, philosophical argumentation, K.-O. Apel, transcendental pragmatics, postulate of self-accountability.

Вступ. Починаючи з Канта, трансценденталізм продемонстрував досить значні можливості свого застосування, в тому числі як підходу чи методу, котрий дає змогу сформулювати остаточне обґрунтування в царинах, які стосуються людського розуму в найширшому його розумінні, а саме в царині комунікації та моралі. К.-О. Апель відомий насамперед своїм обґрунтуванням універсальної метанорми людської комунікації, і цей універсалізм обґрунтування досягається ним за допомогою модифікації трансцендентального аргументу шляхом його введення до царини трансцендентальної прагматики. Універсальне обґрунтування моралі, запропоноване Апелем, виявляється вільним від догматизму, оскільки ґрунтується на трансцендентальному методі, що постійно рефлектує, уточнюючи свої умови і перевіряючи апріорність своїх результатів.

Мета та завдання. У роботі підкреслено актуальність піднятої Апелем проблеми універсального обґрунтування моралі й акцентовано на продуктивності трансцендентального методу у відповідній царині, що дозволяє сформулювати продуктивні трансцендентальні аргументи для складних систем, що знаходяться в постійному розвитку. Для цього поставлено такі завдання: прослідкувати видозміни трансцендентального методу в неокантіанстві Когена та у трансцендентальній прагматиці Апеля і Габермаса; уточнити поняття самозастосовності, рефлективності, які дають змогу говорити про апріорі комунікації; показати, як Апель пов'язує інтерсуб'єктивність із фактичністю, що є передструктурою людського буття; з'ясувати, як постулат самонадолуження реконструктивних наук дозволяє відмовитися від постулату компліментарності; показати, як перформативна суперечність демонструє трансцендентальність апріорі комунікації.

Методи дослідження. Трансцендентальний аргумент виходить із наявності деякого факту, потім із нього виводиться наслідок, який вважається необхідною умовою, підґрунтям і найкращим поясненням наявності цього факту, тобто відповідає на Кантівське питання: «як можливо?». Більшість дослідників, які використовують трансцендентальний аргумент, користуються такою його структурою: ставлячи під сумнів, чи дійсне певне твердження X, прихильник X може стверджувати, що X є необхідною умовою іншого твердження Y, яке скептик не може заперечити з певних причин Z, або тому, що він (неявно чи явно) вже прийняв Y, або тому, що Y не може бути заперечено як таке (Stern, Cheng, 2023). Трансцендентальні аргументи в цьому сенсі не свідчать прямо про те, що певні твердження є істинними, вони, скоріше, показують, що хтось повинен бути відданим певним переконанням через те, що він відданий іншим переконанням, яких він не може раціонально дотримуватися, якщо заперечує ці переконання. Прикладом може бути критянин, який стверджує, що всі критяни – брехуни, чого він не може прийняти, тому що, висуваючи ці твердження, він повинен бути переконаним, що

принаймні його власне твердження не є брехнею, інакше він підриває обґрунтованість свого твердження. Таким чином, трансцендентальні аргументи мають рефлективну або «циклічну» структуру.

Трансцендентальне апріорі, використане Кантом для обґрунтування можливості умов пізнання, забезпечує можливості теоретичного і практичного застосування розуму. Кантівський трансцендентальний метод був істотно допрацьований його послідовниками, зокрема в частині розрізнення трансцендентального апріорі від метафізичного апріорі. Герман Коген пише, що метафізична апріорність не обов'язково передбачає безпосилковості в підґрунтях міркувань, а діє більше як метод дедуктивного виведення. Метафізичне апріорі досить умовне, оскільки не вимагає неемпіричності своїх засновків і може бути простою конвенцією. Хоча Коген бідкається, що в Канта відбувається постійне змішання трансцендентального і метафізичного апріорі (Cohen, 1877, с. 24), у Канта наявна ця відмінність, яка також прослідковується в розрізненні суб'єктивної та об'єктивної дедукцій категорій. Тим не менш важко судити про чіткість цього розрізнення, оскільки, апелюючи до єдності розуму, воно водночас звертається до певного психологізму, хоча те, що психологічно необхідне, не обов'язково є трансцендентальним. Справа суб'єктивної дедукції не в тому, щоб показати цілісність розуму чи послідовність пізнання, а в тому, щоб показати, як нормативний характер основоположень стає обов'язковим для людського мислення (Cohen, 1877, с. 50–59).

За Когеном, трансцендентальний аргумент – це дедукція, укорінена в непорушних законах досвіду, поза якою не існує ніякого іншого способу об'єктивації, аніж дедукції з умов досвіду. Спроба фіксації, опису чи дослідження чого завгодно в об'єктивному світі одразу передбачає залучення такої дедукції. Таким чином, трансцендентальний метод є необумовленим методом самооб'єктивації. Використання цього методу здійснюється лише за рахунок його використання самого до себе: він циклічний або рефлективний у термінах Канта і Апеля. Це метод, який постійно застосовується сам до себе, й, таким чином, перебуває в постійному пошуку підґрунть реальності, – по суті, це критичне мислення, яке постійно здійснює оцінювання самого себе на предмет значущості своїх висновків, а у випадку з трансцендентальним методом – на предмет апріорності свого підґрунтя.

Будучи методом встановлення апріорної значущості пізнання, трансцендентальний метод обґрунтовує можливість наявного досвіду шляхом виведення його з можливого досвіду. Тобто трансцендентальний метод шукає умови, які роблять наявний досвід можливим, причому в такий спосіб, завдяки якому наявний досвід може розглядатися як такий, що йому як виведеному з апріорі можуть бути приписані строга необхідність і необмежена всезагальність (Cohen, 1877, с. 24). Коген – реаліст й у цьому сенсі навіть платоніст, для нього явища існують, оскільки існують закони, які лежать в основі реальності явищ. За виразом Когена: закони – це реальності, які роблять дійсність об'єктивною (Cohen, 1877, с. 20).

Результати дослідження. Починаючи з Канта, трансцендентальний аргумент використовується для того, щоб показати, що ми повинні вважати себе відданими моральному закону через розумну необхідність, тому певним чином він оминає питання про те, чи ми «дійсно» вільні. Подібний підхід приписується і мислителям Франкфуртської школи. Якщо ми маємо розглядати суб'єкт як результат структур значення, які розвиваються в мові (тобто на індивідуальному рівні), то ні епістемічна надійність, ні дійсність наших моральних переконань не можуть бути виправдані в суб'єкті, але повинні знайти своє виправдання в реляційних, діалогічних чи інтерсуб'єктивних структурах (Düwell, 2016).

Трансцендентальний аргумент Апеля полягає в тому, що люди повинні бути відданими певним нормам, оскільки ці норми є передумовами для можливості дискурсу, і як учасники дискурсу люди не можуть раціонально уникнути цих зобов'язань. Габермас підтримує цю ідею з деякими модифікаціями в тому сенсі, що він бачить такі зобов'язання неминучими лише з прагматичної точки зору, але Габермас не припускає, що сильний трансцендентальний аргумент є можливим, він говорить про «квазітрансцендентальний» аргумент. Незалежно від цього нюансу ідея трансцендентальної прагматики полягає не в тому, що «повага до автономної особи»/людської гідності відіграє

основоположну роль, але в тому, що трансцендентальний аргумент визначає умови, за яких раціональне обговорення в принципі можливе, й, отже, моральні норми та принципи мають бути рефлективно узгоджені в рамках цього обговорення (Düwell, 2016).

Карл-Отто Апель дуже потужно використовує трансцендентальний аргумент для дослідження умов існування людського буття, необхідності етичної основонорми та трансцендентальної необхідності логосу. «Кожен, хто філософує, тобто кожен, хто серйозно аргументує, змушений також – хоча б неявно, визнавати етичну основонорму. Якщо він готовий рефлектувати щодо імпліцитного смислу власних актів аргументації, то мусить зрозуміти, що водночас із передбаченням мовного смислу та істинності він також передбачає, що всі людські домагання смислу та істинності принципово мають розв'язуватися шляхом аргументації» (Apel, 1996a, с. 177). Таким чином, продовжує Апель, має визнаватися з необхідністю обов'язок виходити з метанорми аргументованого досягнення консенсусу. Йдеться не про існування спеціальної етики дискурсу, але про те, що аргументативний дискурс усіх причетних до нього є ідеальною інстанцією обґрунтування та легітимації всіх проблематичних норм. Аргументативний дискурс є умовою, межею, узагальненням усіх інших форм комунікації та життєдіяльності. Лише на основі ігрових правил дискурсу можна обґрунтувати чинні судження, теорії, норми та все інше, що стосується недискурсивних форм життя (див. там само).

Трансцендентальна аргументація для Апеля є проявом рефлективної діяльності розуму щодо самого себе на предмет відшукання й усунення перформативної суперечності, яка має місце тоді, коли заперечення будь-чого передбачає наявність саме цього або здійснюється в його рамках. У буденному мовленні це казуси на кшталт: «Я не розмовляю з вами» – факт розмови наявний, «Я не оцінюю зовнішність негарних людей» – факт оцінки наявний, «Я нічого не стверджую» – факт ствердження наявний тощо. Схожа суперечність може мати місце і розглядатися у вимірі трансцендентальної прагматики, яка є проявом єдності теоретичного і практичного розуму, але не потребує залучення емпіричного матеріалу для підтвердження чи спростування. Прикладом може слугувати вираз «Це речення хибне», який не потребує залучення емпіричного обґрунтування для демонстрації наявної перформативної суперечності.

Перформативна суперечність демонструє нерефлективність, що має місце внаслідок спроби рефлектування як результату самооб'єктивації трансцендентального методу. Натомість перформативно несуперечлива умова завжди рефлективна і може бути застосована сама до себе. Так, наприклад, комунікація перформативно несуперечлива, оскільки заперечення комунікації є проявом комунікації.

Апель залучає ідею Гайдеггера про фактичність, що є передструктурою людського буття у світі й наголошує, що йдеться про умови можливості інтерсуб'єктивності: існує смисл, який інтерсуб'єктивно поділяється (через мову), та істина, яка теж інтерсуб'єктивно поділяється, що й зумовлює трансцендентальну необхідність логосу, оскільки методично передує осмисленій розмові про наше буття у світі (Apel, 1996a, с. 177–178).

Рефлективно засвідчені трансцендентально-нормативні умови аргументації належать до фактичності як передструктури людського буття у світі, але їх також можна класифікувати як кантівський факт розуму. Такий факт не призводить до натуралістичної помилки, якщо з нього робити нормативні висновки, оскільки він не є фактом про випадковий прояв людського буття, а констатує, що осмислено аргументовані, нормативні умови можливості аргументації є з необхідністю визнаними. Апель інтерпретує це формулювання як нормативну єдність теоретичного і практичного розуму (Apel, 1996a, с. 178).

Природна мова передбачає рефлективність, оскільки, по суті, постає метамовою для самої себе. Саме це, на думку Апеля, уможливлює для людей специфічне відношення між мовною системою, мовним застосуванням, зумовленим мовою досвідом і життєвою практикою. Специфіка людської мови полягає також у тому, що на відміну від сигнального коду людська комунікація не може бути потлумачена ні як чиста передача інформації про факти, що не торкається світорозуміння комунікативного партнера, ні як актуалізація приватної системи мовлення, що не торкається її семантичної будови.

Апель наголошує, що ця специфіка є проявом рефлективності людського розуму. Тим не менш ні емпірико-соліпсистська модель, яка ґрунтується тільки на уявленнях розуму, ні системна логіцистська модель, що не звертається до вживання мови і психічних функцій її носіїв, не здатні пояснити, яким чином інтерсуб'єктивна значимість мови одночасно й підтримує людську спільноту, і сама підтримується нею. Будь-яка штучна, ідеальна мова представляє собою приватну, безрефлективну актуалізацію наперед заданої системи і тому не може репрезентувати ту властивість будування мови через свідому рефлективну тематизацію і реконструкцію мови в комунікативному партнерстві. Енергія, постійний рух мови як інструменту мислення не можуть бути відтворені без урахування певного діалектичного опосередкування мови комунікативно-метакомунікативною подією людської мови як взаєморозумінням і саморозумінням (Apel, 1996b, c. 321).

Апріорі комунікації трансцендентальне – будь-яке його заперечення приводить до перформативної суперечності. Те, що існують люди, що вони здатні до міркування чи аргументації, до рефлексії та комунікації – це контингентний факт еволюції та історії. Тому апріорі аргументації як методичному апріорі всіх реконструкцій історії має відповідати контингентний факт історії, а отже, кожна адекватна реконструкція історії має зважати, зокрема, на можливість історичного розвитку власних передумов. Апель вважає прикладом таких умов домагання значущості людського мовлення, сформульовані Габермасом: зрозумілість, правдивість, істинність та моральна правильність (Apel, 1996a, c. 178). Ось цю необхідність зважати на можливість розвитку передумов Апель називає постулатом самовідтворення або постулатом самонадолуження реконструктивних наук (postulate of self-accountability), які здійснюють трансцендентально-прагматичне, строго рефлективне реконструювання тих умов, які мають бути визнані, якщо ми хочемо, щоб розмова про доведення, спростування, істину чи теорію взагалі мала сенс.

Апель стверджує, що постулат самонадолуження належить не до емпіричних результатів реконструктивних наук, а саме до умов їхньої можливості. Якщо ж емпірично-історична реконструкція здійснюється в межах певної теорії, то вже сама ця теорія містить постулат самонадолуження, оскільки побудована за його умови. Таким чином, спроба редукувати факт нормативного домагання значущості людського мовлення до чогось іншого – неадекватна. Тут Апель наводить приклад «теоретизму» – підходу, згідно з яким обґрунтування може мати місце лише в рамках конкретних теорій, які є принципово погрішними і не можуть бути обґрунтованими остаточно, тому постійно знаходяться в конкурентних зносинах. Апель чітко застосовує трансцендентальну рефлексію до цього підходу і доходить висновків, що принцип фалібілізму і принцип плюралізму, застосовані самі до себе, приводять до втрати підстав розуміння таких понять, як «теорія», «порівняння», «критика», «перевірка».

Спираючись на принцип самонадолуження, який передбачає рефлективність будь-якої концепції, Апель аналізує принцип компліментарності, згідно з яким практика суспільного життя в галузі політики, права та господарства має регулюватися виключно за допомогою ціннісно-нейтральної раціональності, а мораль має стати суто приватною справою. Таким чином, принцип компліментарності знищує можливість колективної відповідальності, оскільки в його межах стає можливою лише індивідуальна відповідальність як відповідальність індивіда за власні дії в рамках системи конвенційно встановлених правил. Цей принцип усуває індивіда від можливості брати участь в обговоренні цих правил, усуває можливість отримання інтерсуб'єктивно значущих результатів. Це відбувається тому, що мірилом легітимації стає дотримання інституціоналізованих процедур, які є основою демократії, і разом із тим процедурна раціональність відкидає як легітимні спроби апроксимативного наближення, які передбачають ідею поступової реалізації консесуально-комунікативної раціональності.

Апель зазначає, що не треба вважати, що мовчазне виконання обов'язку в межах конвенційної відповідальності слід було б замінити гнівним опротестуванням або безперервною дискусією, оскільки це знову ж таки наслідки міркування в рамках процедурної раціональності. Недостатність процедурної раціональності з огляду на принцип компліментарності проявляється в тому, що він незастосовний

сам до себе, оскільки не дає іншого розуміння досягнення домовленостей як стратегічного компромісу між вольовими рішеннями окремих індивідів. Цей компроміс приймається як те, що не потребує обґрунтування і стає єдиною основою згоди щодо суспільно чинних норм, тому виходить, що ця єдина основа є наслідком суб'єктивних приватних волевиявлень індивідів.

Неможливість рефлектування тут проявляється в тому, що існують нормативні умови можливостей домовленостей, які самі не можуть бути обґрунтовані через домовленості, а тому вони мають узгоджуватися з більш фундаментальною нормою – основонормою етики консесуальної комунікації. Саме в ній можна шукати раціонального посередника між суспільною та індивідуальною мораллю.

Висновки. Сучасний світ критично потребує обґрунтування моралі. Таке обґрунтування має бути якщо не універсальним, то принаймні максимально значущим. Трансцендентальний аргумент у використанні його в контексті трансцендентальної прагматики певним чином здійснює таке обґрунтування. Дійсно, в практичній комунікації, звичайно, залишається частина неузгоджених питань, щодо яких може здатися, що пропоненти не розділяють універсальність метанорми. Тим не менш ідея К.-О. Апеля і його метод якраз і полягає в тому, що реальна комунікативна спільнота має зважати на апріорі комунікації та ідеальну комунікативну спільноту, і функція рефлективності трансцендентального методу полягає, зокрема, в тому, щоб постійно коригувати це співвідношення.

Список використаних джерел:

1. Apel, K.-O. (1996a). The condition humana as an ethical problem/ Karl-Otto Apel: selected essays. New Jersey. P. 174–191.

2. Apel, K.-O. (1996b). The rationality of human communication / Karl-Otto Apel: selected essays. New Jersey. P. 316–339.

3. Cohen, H. (1877). Kants Begründung der Ethik. Berlin, F. Dümmler.

4. Düwell, M. (2016). Frankfurt Goes Kantian – But How Does It Work? *Netherlands Journal of Legal Philosophy*, 3. URL: https://www.elevenjournals.com/tijdschrift/rechtsfilosofieentheorie/2016/3/NJLP_2213-0713_2016_045_003_003

5. Stern, R., Cheng, T. (2023). Transcendental Arguments. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy.* URL: https://plato.stanford.edu/archives/fall2023/entries/transcendental-arguments/

References:

1. Apel, K.-O. (1996). The condition humana as an ethical problem/ Karl-Otto Apel: selected essays. New Jersey. P. 174–191.

2. Apel, K.-O. (1996). The rationality of human communication / Karl-Otto Apel: selected essays. New Jersey. P. 316–339.

3. Cohen, H. (1877). Kants Begründung der Ethik. Berlin, F. Dümmler.

4. Düwell, M. (2016). Frankfurt Goes Kantian – But How Does It Work? *Netherlands Journal of Legal Philosophy*. Issue 3. Retrieved from: <https://www.elevenjournals.com/tijdschrift/rechtsfilosofieentheorie/2016/3/NJLP_2213-0713_2016_045_003_003>

5. Stern, R. & Cheng, T. (2023). Transcendental Arguments. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved from: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2023/entries/transcendental-arguments/>.